

เจ้า

แมคเคียเวลล์* แต่ง พิชิต จงสถิตย์วัฒนาและสหาย แปล

สภาพหน้าใหม่ ชมรมรัฐศึกษา มหิตลสาร จัดพิมพ์ ธันวาคม ๒๕๑๖ (๒๐๐ หน้า ๒๐ บาท)

เจ้า เป็นงานแปลจากฉบับภาษาอังกฤษ The Prince ซึ่งเดิมเขียนเป็นภาษาอิตาเลียน Il Principe แต่ใน ค.ศ. ๑๕๑๓ การที่ผู้ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัย เอาใจใส่ต่องานเขียนชิ้นนี้ และมีความวิริยะอุตสาหะ จนแปลและตีพิมพ์ออกมาได้เองเช่นนั้น นับว่าเป็นนิมิตที่สมควรแก่การสรรเสริญ และบางทีครูบาอาจารย์น่าจะบังเกิดความระอวยใจขึ้นบ้างก็ได้ ถ้าคนยังมีได้เขียนหรือแปลอะไรออกมาให้เป็นที่ขึ้นเป็นอันเช่นนบบาง พร้อมกับนึกต้องขอเตือนผู้ทหากินทางการสอน หรือการเรียบเรียงหนังสือไว้ในทันทีว่า ถ้าจะแปล การแปลต้องอยู่ในระดับที่มคณภาพยิ่งกว่านี้ แต่โดยที่ฉบับนี้ ผู้แปลยอมรับในความเป็นผู้อ่อนวุฒิมอยู่แล้ว จึงควรให้ความเห็นอกเห็นใจกับควรช่วยกันแก้ไข เพื่อการพิมพ์คราวต่อไป ยิ่งกว่าที่จะมาจับผิดกัน และกล่าวโดยทั่วไปแล้ว การแปลคราวนี้ นับว่าอยู่ในเกณฑ์ดีพอใช้ ซึ่งเข้าใจว่า นายสมบัติ จันทร์วงศ์คงจะได้มีส่วนช่วยปรับปรุงแก้ไขอยู่มิใช่น้อย ยิ่งค่านำที่อาจารย์ผู้เขียนไว้ ก็เป็นประโยชน์สำหรับผู้อ่านอยู่ด้วยเช่นกัน

ในทันที ข้าพเจ้าใคร่แสดงทัศนะเกี่ยวกับผู้เขียน และงานเขียนของเขาขึ้น นอกเหนือไปจากที่กล่าวไว้แล้วในฉบับแปล เพราะจาก นายแมคเคียเวลล์เอง ที่เกิดศัพท์ Machiavellian และ Machiavellianism และเวลานี้ กำลังใช้ลัทธิกันนี้ในทางการเมืองอย่างแพร่หลาย ถึงกับนำเอาทฤษฎีจาก Il Principe มาประยุกต์ใช้ อย่างน่ากลัวอันตรายเป็นที่ยิ่ง (ถ้าเป็นก่อนหน้านั้นแล้ว ข้าพเจ้าคงขบขันของที่แปลชื่อหนังสือว่า เจ้า ดังที่ปรากฏอยู่)

* Nicolo Machiavelli ซึ่งในปรัชญาการเมือง ที่มอริซ แครนสตัน แต่ง (โครงการตำราฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๕) เขียนเป็นไทยว่า มาคิอาเวลลี

ก็คำว่า Machivellian และ Machivellianism นั้น เข้าใจกันว่า เป็นลัทธิทางการเมือง ซึ่งไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงคุณธรรม เมื่อนายกมล สมวิเชียร วิจารณ์ **ปรัชญาการเมือง** ของมอริซแคเรนสัน (สังคมศาสตร์ปริทัศน์ พฤษภาคม ๒๕๑๕) ก็ได้เอ่ยข้อความไว้ในทำนองนี้ แต่ถ้าใครได้ศึกษา งานของเขาโดยใกล้ชิดแล้ว จะเห็นเช่นนั้นด้วยไม่ได้ การที่แมคเคียเวลลีถูกประนามมากมาย กายกองเช่นนั้น ก็เพราะเขาไม่สามารถยอมรับจริยธรรมในคริสต์ศาสนาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในรัฐ (คูบทสนทนาการเมืองเรื่องรัฐ ใน **ปรัชญาการเมือง** เล่มที่อ้างถึง หน้า ๔) บรรดาบาทหลวงที่เป็นนักปราชญ์ จึงพากันกล่าวหาว่า ข้อเขียนของเขา เป็นเสียงแห่งสปีศาจ (ซาตาน) แท้ที่จริง แมคเคียเวลลียกย่องคริสต์ศาสนา ไม่น้อยไปกว่าคริสตศาสนิกชนคนอื่น เป็นแต่เขายืนยันว่า คริสตธรรมนั้น เป็นศาสนาธรรมสำหรับปัจเจกบุคคลเป็นส่วนตัว (Private Religion) สำหรับรัฐ ควรมีลัทธิศาสนาเป็นต่างหากออกไป (State Religion) ซึ่งถ้าพูดตามภาษาวิชาการของนักสังคมวิทยา ก็อาจรวมเรียกว่า Civic Religion สำหรับรัฐนั้น แมคเคียเวลลีเห็นว่า ลัทธิศาสนาของพวกโรมันเมื่อยังเป็นมิชญาธิชธิอยู่ (Pagan Romans) ดีกว่าคำสั่งสอนของพระคริสต์เป็นไหน ๆ เพราะ “**ลัทธิศาสนาเดิม.....สอนในเรื่องการสร้างบุคคลลักษณะให้ประชากรหมู่ เพื่อป้องกันรัฐนับเป็นลัทธิศาสนาที่ว่าด้วยคุณธรรมความดีโดยแท้ เพราะว่าด้วยความกล้า ความแข็งแรง และการมีน้ำใจรับใช้ประชาชน**” ในขณะที่ลัทธิคริสตัง “**สอนคุณความดีผิด ๆ ยกย่องคนถ่อมตัว และคนสงบเสงี่ยม ตำหนักเตียนโลกธรรม หากสรรเสริญหลักแห่งการสละละเว้น ทั้งหมดนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อเสรีภาพ เพราะว่า การรักษารัฐอิสระไว้ได้ ประชากรหมู่ต้องกล้าหาญและรักชาติ หยิ่งผยองในตนเองและในสาธารณรัฐ**”

ที่แมคเคียเวลลีกล่าวหาว่าร้ายพระคริสต์ธรรมนั้น ก็เห็นจะนำมากล่าวว่าพระพุทธรธรรมได้ด้วยเช่นกัน บัดนี้ เรากำลังมีนายกรัฐมนตรีที่จะนำพุทธศาสนามาใช้ในการปกครองประเทศ ที่น่าถามก็คือ จะทำได้หรือ ถ้าทำได้ ตรงไปตรงมาแค่ไหน จะทำได้อย่างไร โดยนำทฤษฎีมาประยุกต์ใช้อย่างเคร่งครัดเพียงไร การที่หัวหน้าคณะปฏิวัติบ่นว่า ต้องสังหารชีวิตคน โดยไม่ได้ขานศาล โดยไม่ได้ผ่าน “เจ้าชีวิต” แล้วประมุขสงฆ์บอกว่า การกระทำดังกล่าวไม่ผิด เพราะทำไปโดยความหวังดีเป็นตถนงน ถูว่าถูกต้องตามทำนองคลองธรรมแห่งพระพุทธรวัจนะเพียงใด และคำตอบเช่นนั้น จะถือว่าเป็นการตอบแบบ Machiavellian ได้ไหม ถ้าเราไม่คำนึงถึงแก่นกันให้ชัด การนำเอาลัทธิศาสนามาใช้อย่างกลลวงจะเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ดังที่ปรึกษาคนสำคัญของหัวหน้าคณะปฏิวัติคนก่อนหน้านั้นไป ก็เป็นเปรียญลาพรด ซึ่งมีบทบาทในทางทำลายคุณค่าของจริยธรรมอยู่มิใช่

น้อย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พุทธธรรมนั้นเหมาะที่จะเป็น Private Religion เช่นเดียวกับคริสตธรรม หรือว่าควรเป็น State Religion ด้วย ในประวัติศาสตร์ชาติเราเอง มีแต่ลัทธิศาสนาพราหมณ์ที่เป็น State Religion พุทธจักรได้แต่เสมอนอกอยู่บ้างเท่านั้นเอง ที่ประเทศจีน เขาก็ใช้ลัทธิขงจื้อเป็น State Religion ใช้พุทธศาสนาเป็น Private Religion ในทางฝ่ายคริสตศาสนา ที่นำคำสั่งสอนของพระเยซูมาประยุกต์ใช้ ได้อย่างจริงจัง ก็เมื่อคริสตศาสนิกชนยังไม่ได้ตั้งคริสตจักรขนต่างหาก (ปัญหาเรื่อง Primitive Church versus Constantinian Church ดูบทความของ Rev. Charles Eliot เรื่อง Religion : Reaction and Change from a Christian Perspective)

การที่เราแยก State Religion และ Private Religion ไม่ได้ชัดเจน เลยเข้าใจกัน ไปว่า ถ้าเป็นเรื่องของรัฐแล้ว ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงจริยธรรมส่วนตัวของผู้ปกครองรัฐ (The Prince ซึ่งจะเป็นเจ้า ลูกของเจ้า หัวหน้าคณะปฏิวัติ หรือลูกไพร่ที่ได้เป็นนายกรัฐมนตรีก็ได้) โดยที่ถือว่า ทฤษฎีนี้มีต้นตอมาจากแมคเคย์เวลล์ ซึ่งให้บทเรียนแก่เราแต่เพียงว่า 'การติดต่อกันระหว่างรัฐนั้น จะใช้หลักจริยธรรมเดียวกันกับการติดต่อกันระหว่างปัจเจกบุคคล หาได้ไม่ กล่าวตามแบบของเราคือ รัฐต้องใช้ State Religion บุคคลใช้ Private Religion ทั้งแมคเคย์เวลล์มิได้เคยปฏิเสธเลยว่าหลักทางจริยธรรมที่แท้ (True Morality) นั้นไม่มี จริยธรรมที่แท้ไม่มีอยู่ แต่บางครั้ง ผู้ที่ปกครองรัฐจำเป็นต้องทำผิดจริยธรรมที่แท้ันบ้าง ดังคำของเขาวา ผู้ปกครองรัฐ "ไม่ควรละไปจากสิ่งซึ่งถูกต้องทางจริยธรรม ทรายใดที่ยังยึดหลักนั้นไว้ได้ แต่ถ้ามืดถึงคราวจำเป็น ก็ควรรู้ว่าจำเป็นต้องทำในสิ่งซึ่งไม่ถูกต้อง" แมคเคย์เวลล์ไม่เคยเลี้ยงที่จะบอกว่าอะไรผิด อะไรชั่วร้าย เลวทราม เป็นแต่เขาบอกอย่างเปิดเผย ตรงไปตรงมา ว่าบางครั้ง ผู้ที่ปกครองรัฐจำเป็นต้องทำสิ่งนั้น อย่างเป็นทางการลับที่สุด เพื่อความอยู่รอดของรัฐและราชรัฐ และต้องเลือกทำต่อเมื่อจำเป็นที่สุดเท่านั้น

ในทางปรัชญา เราแยกสิ่งซึ่งเป็นปรากฏการณ์ (Appearance) ออกจากสิ่งซึ่งเป็นความจริง (reality) ในทางการเมือง เราก็แยกสิ่งซึ่งปรากฏแก่มหาชน ออกจากสิ่งซึ่งดำเนินการกันอย่างจริงจังเบื้องหลังฉาก รัสโซเรียกร้องต้องการความจริงใจจากทั้งสองสิ่งนี้ โดยที่ แมคเคย์เวลล์ถือว่าคุณธรรมซึ่งปรากฏแก่มหาชนนั้นจำเป็น และควรทำตามนั้นด้วย แมคเคย์เวลล์ไม่ได้เป็นชาววัด ไม่เห็นว่าการรับใช้รัฐ เท่ากับเป็นการสร้างอกุศลกรรม ดังกรณีพระเทมีย์โพธิสัตว์ ตรงที่เขายกผู้ปกครองรัฐของเขาว่า "(เจ้า) ควรรู้ว่าทำอะไร จึงจักเป็นที่ปรากฏว่า เป็นผู้ม

ความกรุณาปรานี เป็นที่น่าไว้วางใจ มีมนุษยธรรม ซื่อสัตย์ และเคร่งครัดต่อศาสนา และควรเป็นคนเช่นนั้นจริง ๆ ด้วย แต่ก็ต้องฝึกใจไว้ให้พร้อมว่า ถ้าเมื่อถึงคราวจำเป็น อาจเป็นคนที่ทำตรงกันข้ามกับคุณธรรมต่าง ๆ เหล่านั้นได้ด้วย”

ถ้อยคำทำนองนี้เอง ที่ก่อให้เกิดความตกอกตกใจกันมาก ในหมู่นักการศาสนาและนักจริยศาสตร์ต่าง ๆ จนถือกันว่าเหตุผลของรัฐ (Raison d'état) เช่นนมัสลราช ที่ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ การนำถ้อยคำในอัญประกาศมาประยุกต์ใช้อย่างผิด ๆ โดยไม่ได้พิจารณาให้ถ่องแท้ทุกถ้อยกระทรงความ จนนักการเมืองหลายคน ลดตบลงไปเป็นคนไร้คุณธรรมอย่างน่าสมเพช เพราะปรากฏการณ์ที่แสดงนั้น เป็นการเล่นละครเพื่อความยิ่งใหญ่ของเขาเอง โดยไม่เคยยึดถือตามคุณธรรมนั้นอย่างจริงจังเลย มหันตภัยก็คือ เขาจะไม่ทำลายแต่ตัวเขาเท่านั้น หากเขานำเอาสถาบันหลักต่าง ๆ ที่เขาเข้าไปพัวพันพังพินาศลงมาด้วย ยิ่งในระบบการศึกษาแบบไทย ๆ ที่ไม่คำนึงถึงจริยธรรมกันอย่างจริงจังด้วยแล้ว ย่อมเข้าใจแมคเคย์เวลล์อย่างผิด ๆ ได้ง่าย เพราะมีตัวอย่างทางปรากฏการณ์รอบ ๆ ตัวอยู่มากมายแล้ว แม้ในสถาบันการศึกษาที่แท้จริง เราควรเข้าใจว่า สิ่งซึ่งแมคเคย์เวลล์กล่าวไว้ นั้นมีความสำคัญยิ่ง เป็นมัจฉิมมาปฏิบัติในทางการเมืองเลยทีเดียว พวกแก้วดีทักลัวส์ลชาด ตั้งอุปราสาทที่กลวส์ชาวเขอน หรือพระที่ไม้ไผ่ดีแม้แต่ในรสของอาหาร ไม่ควรเข้ามาข้องแวะกับการเมือง ฉันทิต พวกที่กลวงกลอนทั้งหลาย ก็ควรถูกกักกันออกไปจากการเมืองฉันทันนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า พระหลายรูปที่ไม้ไผ่ดีในรสแห่งอาหาร หากไม้ไผ่ดีในรสแห่งอำนาจ (ดังลาวีนาโรลา ที่สนทนากับมาคิอาเวลล์) และพวกเจ้าเล่ห์เพทุบายทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว กลับเข้ากับผู้ทรงอำนาจได้ทุกยุคทุกสมัย โดยสร้างหุ่นหรือปรากฏการณ์ทาง พรหมจรรย์ หลอกหลวงปวงชนอยู่ได้เรื่อย ๆ ไป

การแปลถ้อยคำของแมคเคย์เวลล์ให้เป็นทางสายกลางในทางการเมืองนั้น ต้องถือว่าผู้ปกครองรัฐจำเป็นต้องติดต่อกับรัฐอื่น โดยที่รัฐนั้น ๆ อาจใช้วิถีที่ไม่ชอบ ผู้ปกครองจะมีถือตามจริยธรรมที่แท้ โดยให้รัฐอื่นเอาเปรียบ หาได้ไม่ บทเรียนนแมคเคย์เวลล์ได้รับมาเองจากกรณีของเป็ยโรซอเตริน ซึ่งปกครองนครรัฐฟลอเรนซ์ ด้วยความเอาจริงเอาจัง โดยไม่ยอมละหลักศีลธรรมอันสูงส่งเมื่อสเปนยกทัพมาประชิด ซอเตรินก็เจรจาทันทีอย่างตรงไปตรงมา เป็นเหตุให้สเปนใช้อุบายหลอกหลวง เข้าตีเมือง และฆ่าประชาชนพลเมืองเป็นเบือ เราเอง เวลาติดต่อกับสหรัฐ ๆ เราเป็นเบี้ยล่างเขาในหลายต่อหลายกรณี เพราะเราเชื่อว่า เขาจะซื้อตรงต่อเรา หรือมิใช่ ทั้ง ๆ ที่เราเองก็ไม่ได้ซื้อต่อเขาเท่าไรนัก ที่ร้ายยิ่งกว่านั้น ก็คือ ผู้ปกครองของเรามีได้ซื่อสัตย์ต่อกัน และกัน และมีได้ซื่อสัตย์ต่อประชาราษฎร์ด้วย แม้บัดนี้แล้ว รูปการณ์ก็หาดีขานแต่ประการใดไม่

นั่นนับว่าผิดไปจากข้อเขียนและคำเตือนของ แมคเคย์เวลล์ เป็นอย่างมาก เพราะเขาบอกว่า **เจ้า** ใน
ฐานะที่เป็นประมุขของกลุ่มชนที่เป็นอารยะ มีหน้าที่ที่ต้องยึดถือจริยธรรม สมดังพระปฐมวาจา
ภาษิตในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ที่ว่าองค์พระมหากษัตริย์ จะปกครองแผ่นดินโดยธรรมนานเอง
(ในกรณีจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาในฐานะ Private Religion ได้อาศัยพิธีกรรมทางลัทธิศาสนา
พราหมณ์ เข้าไปมีบทบาททาง State Religion อยู่ด้วยบ้าง) หากบางครั้ง ผู้ปกครองรัฐจำต้อง
ทำในสิ่งซึ่งเป็นการตรงกันข้ามกับจริยธรรม ในกรณีเช่นนั้น จะให้การกระทำดังกล่าวแพร่พราย
ออกไปให้รู้กันในวงกว้าง หาได้ไม่ เพราะการกระทำเช่นนั้น ทำเพราะจำเป็น เพื่อความอยู่รอด
ของรัฐและราษฎร ถ้ารู้กันแล้ว การกระทำดังกล่าวก็หมดความจำเป็น และถ้าเป็นเช่นนั้น ผู้
ปกครองรัฐ ในฐานะผู้นำทางจริยธรรม สามารถประพฤติดนตรงกันข้ามกับสิ่งซึ่งเป็นคุณธรรม
เสียแล้ว ผู้คนในรัฐก็จะเอาอย่าง พวกนี้ประพฤดิชั่วร้ายไปตาม ๆ กัน ดังที่สมเด็จพระยา
ตำรงราชานุภาพเคยรับสั่งว่า ถ้าเสนาบดีมหาดไทยโกงได้ เทศา ๆ ก็โกงได้ เทศา ๆ โกงได้ เจ้าเมือง
นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ก็โกงได้ และที่เกิดความไขว่เขวทางคุณธรรมก็อยู่ทั่วไปในบัดนี้
เพราะมีอนุสนธิมาจากนายกรัฐมนตรีนคร และรัฐมนตรีหรือมิใช่ การแก้ไข จึงมิได้อยู่ที่นาย ก ๆ ไม่
โกงเท่านั้น หากอยู่ที่ว่าต้องรู้จักประยุกต์มัชฌิมาปฏิปทาทางการเมืองมาใช้อีกด้วย ตราบิตที่ตัวเอง
ต้องการแต่จะถือศีล โดยปล่อยให้คนข้างเคียงใช้เล่ห์เพทุบายต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด จะจับปัญหา
ความต่ำช้าทางจริยธรรมเสียหาได้ไม่ และปัญหาของเมืองไทยในปัจจุบัน อันเห็นจะเป็นประเด็น
ที่หนักที่สุด ที่ยังไม่มีใครคิดแก้ไขอย่างจริงจัง ๆ จัง ๆ เลย แม้ปากจะว่าห่วงชาติ ห่วงศาสนา
และพระมหากษัตริย์ แต่การกระทำต่าง ๆ ล้วนสื่อให้เห็นว่าห่วงตัวและสถาบันย่อย ๆ อันจะเป็น
เครื่องเสริมฐานแห่งอำนาจของตัวเองต่างหาก

ประเด็นดังกล่าว แมคเคย์เวลล์ช่วยได้น้อยมาก เขาบอกได้แต่ว่า ในทางการเมือง การ
แก้ปัญหาต่าง ๆ ต้องรู้จักโลกมาก ต้องมีประสบการณ์กับชีวิตและกิจการต่าง ๆ จนมีเจต
ปรีชญาณกลาย ๆ อย่างน้อยก็พอเคาได้ ซึ่งสอนให้รู้ว่า คนอื่นเขาคิดอย่างไร และอาจจะมาไม่ไหน
โดยที่ผู้ปกครองจะรู้จริง ๆ นั้น ไม่ได้ ได้แต่คาดคะเน และต้องอาศัยโชค (Fortuna) ช่วยด้วยมาก
ฉะฉานที่นักการเมืองของไทยพึงพระสยามเทวาธิราชและโหราศาสตร์อยู่ด้วยมิใช่น้อยนั้น บางทีจะ
ไม่ไว้เหตุผลทางรัฐศาสตร์เสียเลยที่เดียวดอกกระมัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ค่านำสำหรับหนังสือพระบรม
ราชาธิบายในเรื่องการเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ (ที่แรกตีพิมพ์ใน พ.ศ.

๒๔๗๐) ก็ไต่ทรงเอย์ถึงว่าในรัชกาลสมเด็จพระบรมชนกนาถนั้น “ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองเป็นลำดับมา ล้วนเหมาะกับเหตุการณ์ และเหมาะกับเวลา ไม่ช้าเกินไปไม่เร็วเกินไป” ทรงชักชวนให้ใคร ๆ “ตั้งใจดำเนินตามรอยพระยุคลบาท” แห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และที่ทรงเตือนว่า “จะทำได้ ควรพยายามแลดูการล่วงหน้า แต่ควรเหลียวหลัง ดูประเพณีและหลักการที่ล่วงไปแล้วด้วยเหมือนกัน ในสองอย่างนี้ ก็พอจะทำได้ มียากอยู่เพียงจะเลือกเวลาให้เหมาะ อย่าให้ช้าเกินไป อย่าให้เร็วเกินไป ข้อนั้นแหละยากยิ่งนัก นอกจากมีสติปัญญาแล้ว ยังต้องมีโชคดีประกอบด้วย แต่ถ้าเราทำการใด ๆ ไปโดยมีความสุจริตในใจ และโดยเต็มความสามารถแล้ว ก็ต้องนับว่าได้พยายามทำการทำงานตามหน้าที่จนสุดกำลังแล้ว” สิ่งซึ่งทรงห่วงใย โดยเฉพาะในเรื่องความเหมาะสมของกาลเวลานั้น แมคเคีย์เวลล์ก็ขายอยู่มาก และให้คำตอบอะไรไม่ได้ นอกไปจากว่า ต้องฟัง Fortuna นั้นเอง แต่แล้วโชค ก็ไม่เข้าข้างพระองค์ ต่อแต่นั้นไป โชค จะเข้าข้างใคร ก็ไต่แต่คอยดูกันต่อไป แต่ก่อนจะถึงโอกาสนั้น ขอให้หลับตาตูดกันด้วยว่าการกระทำต่าง ๆ ประกอบไปด้วยสติปัญญา ความสุจริตในใจ อย่างเต็มความสามารถเพียงใดด้วย

อย่าว่าแต่ แมคเคีย์เวลล์เลย แม้ตำรารัฐศาสตร์ทั้งหมด ก็ให้คำตอบในเรื่องของอนาคตทางการเมืองไม่ได้ สำหรับเจ้าคัวแล้ว ว่าในทางปรัชญาการเมือง ยังเป็นหนังสือที่ขาดตกบกพร่องอยู่มาก แม้ความคิดของแมคเคีย์เวลล์ทั้งหมด ก็ยังไม่ไต่คิดเป็นศาสตร์หรือแนวปรัชญาแห่งรัฐกันอย่างกระจับโดยตลอด แต่หนังสือเล่มนี้ ก็เหมาะที่จะอ่านกันในหมู่คนไทย โดยเฉพาะในระยะนี้ สำหรับเจ้าหรือผู้ปกครองรัฐ นอกจากจะอ่านเล่มนี้แล้ว ควรอ่านสวัสดิศึกษา ของสุนทรภู่ และ ตำราพิชัยสงคราม ของขุนวุกประกอบด้วย สำหรับเล่มหลัง เขียนขึ้นก่อนเจ้า ราวสองพันปี และเล่มหลังนี้ ไม่แต่ผู้ปกครองรัฐ แม้ผู้ที่ถูกปกครองก็ควรอ่านเป็นอย่างยิ่ง จะอ่านเล่มไหนก็ตาม ขอให้อ่านด้วยมีเมตตาการ กับต้องขอให้โชค ช่วยด้วย ในทุกกรณีไม่ว่าผู้อ่านจะเป็นเจ้าหรือเป็นไพร่ก็ตามที่ พร้อมกันนั้น ผู้ที่อ่านแล้วจะนำข้อความไปประยุกต์ใช้ในทางการเมืองต้องใช้สติปัญญา ความบริสุทธิ์ใจ อย่างเต็มความสามารถด้วยเสมอไป

สุลักษณ์ ศิวรักษ์